

ספר למחקר

כנסים

מתוך אירוע השקת הספר **דבר עברית! מאת ד"ר יוסף לנג, יד בן-צבי, 5 בנובמבר 2008**

גדעון שטחל

זכות גדולה נפלה בחלקי לפתוח את אירוע השקת ספרו החשוב, המקיף והגדול, תרתי משמע, של ד"ר יוסף לנג, **דבר עברית! חיי אליעזר בן יהודה**, מטעם המועצה הציונית בישראל בשיתוף עם יד בן צבי והוועד הישראלי לאונסק"ו במשרד החינוך. הספר הזה, על שני חלקיו, הוא בעת ובעונה אחת ביוגרפיה מרתקת של אחד האבות המייסדים ישראל החדשה וסיפורה של אחת התקופות המשמעותיות ביותר בתולדות ישראל.

מספרו החשוב של לנג למדנו על עומק הקשר שבין הלשון לבין התהוות הלאום, כשם שהמעבר שעשו אבותינו מן הארמית לעברית הייתה בו הצהרה על הניתוק מן המורשת האלילית לייסודן של אומה ושל שפה ייחודית מכלל הלהגים הכנעניים שרווחו במרחב. הפיכתה של העברית לשפת ארץ ישראל בימינו היא הצלחתם ההרואית של אליעזר בן יהודה וחבריו, אך המלאכה טרם נשלמה; העברית עדיין איננה ה"לינגואה-פרנקה" של כל היהודים.

המלומדים ארנולד טוינבי ותאודור נלדקה הביעו ספק בייתכנות תחיית העם ושפתו. בניגוד מוחלט לדעתם, ובזכותה של המהפכה הציונית, הוקם העם היהודי העומד ברשות עצמו ושפתו, שלא הייתה בשימוש כאמצעי תקשורת במשך 1700 שנה, הפכה ללשון יומיומית.

תודתנו מסורה לד"ר לנג על תרומתו רבת המשמעות להיסטוריוגרפיה הציונית ולהכרת אליעזר בן-יהודה ומפעליו.

יפה ברלוביץ', המחלקה לספרות עם ישראל, אוניברסיטת בר אילן

חמדה בן יהודה והלשון הבן-יהודאית

ליצני ירושלים היו מתבדחים ומספרים שבכל פעם שבן-יהודה "יצר" או "חידש" מילה, אשתו חמדה כותבת סיפור. וכמו בכל בדיחה, גם כאן היה גרעין של אמת. ומעשה שהיה כך היה: ב־1902 חידש בן-יהודה את המילה "בובה". מילה זו מקורה בצרפתית Poupée (כמו שהוא ציין במילונו), ועם חילוף האותיות השפתיות "פ"א"ב"י"ת" התקבלה המילה "בובה". חמדה בן-יהודה מיהרה לשבת ולכתוב סיפור. הסיפור הוא "בובה עבריה", שהתפרסם באותה שנה בעיתון הילדים **עולם קטן** שיצא בווינה, ואשר גם הוקדש "להילדה מקסה נורדוי".

כמה שנים לאחר מכן נראה שחמדה עדיין לא נרגעה ופרסמה רשימת-המשך, הפעם **בהשקפה**. ברשימה זו היא מספרת כיצד נולד הסיפור "בובה עבריה". מסתבר שהמילה "בובה" לא נתנה לה מנוח ובמשך ימים ארוכים התחננה לצאת לאוויר העולם. וכשהגיחה מן הרחם בא לעולם סיפור הבובה ושמו "לידה קשה".

עוד שתי הערות בנידון: (א) דרך השימוש האינטנסיבי שעושה חמדה בחידושי הלשון של בן יהודה בסיפורים שלה; (ב) כיצד היא מנכסת את הסגנון הספרותי הבן-יהודאי, ועושה אותו לסגנונה.

ונתחיל בעניין הלשון. כל מי שקורא בסיפורים של חמדה חש לא פעם אי נוחות, בעיקר בקטעים ארוכים ומפורטים של תיאורים. ההרגשה היא שהיא מתעקשת לדחוף לנו מנות יתר של קבוצות מילים בנושא מסוים, כגון בביתו של האיכר אפרים, בסיפורה "חטאת אפרים". היא מתעכבת על תצוגה של אוספים שהם טיפוסיים לגבר, ומונה את כלי העבודה: האת והבדיד (כלי חפירה), המרח והמעדור, המארופה (כלי לתלוש עשב) והמגרפה, המזרה והעתר (קלשון), המגב והקרדום, המשור והפטיש וכדומה, ובהמשך: "גם כל כלי טקס הסוס והחמור [כאן]: האוכף והסרג (כר סרוג ששמים על הבהמה), השוט והמושכות, הזמם והרסן, החבק (חגורה לחמור) והענק, העוצבה (מכסה לאוכף) והמזוודה". ואם לא די באלה, אז ישנם גם כלי זין חדשים וגם ישנים: "חנית ורומח, מגן וצינה", וכולי וכולי. ולסיום: "פינה אחת היתה כעין בית נכות קטן, שם – אדר השועל

חמדה בן יהודה הייתה מודעת לדרמטיזציה שהיא מחוללת בסיפוריה, אבל האמינה שהיא מכוונת לדעתו של בן־יהודה ולסגנונו הספרותי, ומשיגה גם יעדים משלה: (א) יצירת דיוקן של אישה עצמאית ודעתנית שלוקחת את גורלה בידה. בכך היא מייצרת דגם של "אישה חדשה". (ב) חמדה הייתה בטוחה שבכתיבתה הרגשית היא משמשת דוגמה לכל סופר מתחיל. יותר מזה, שהיא פורצת דרך לסגנון ספרותי נשי חדש, סגנון שהאישה הכותבת אמורה לאמץ אותו, ובדיעבד לתרום לשפה העברית ולהעשירה, כפי שבן־יהודה הורה לה: "דרישת השעה היא שהאישה תחדור לתוך הספרות העברית [...] ורק היא תכניס [...] רוח, גמישות וגוונים דקים לתוך העברית, המתה, הנשכחת".

מרדכי נאור

אליעזר בן־יהודה ומזכרת בתיה

החל מראשית הופעת העיתון **הצבי** ב־1884 רחש אליעזר בן־יהודה אהדה למושבות החדשות והדפיס שפע של ידיעות, חיוביות ברובן, על התפתחותן. גם מזכרת בתיה, תחילה בשמה הראשון עקרון, זכתה לכך. הדברים החלו להשתבש משהתרבו הסכסוכים בין פקידי הברון לאיכרים. תחילה לא הייתה עקרון־מזכרת בתיה מעורבת בסכסוכים אלה, ואיכריה שמרו על יחסים טובים עם הפקידות. ב־1887 הגיע פקיד ראשי חדש, אדולף בלוק, שביקש לשנות את סדרי עיבוד הקרקעות ואת חלוקת הרכוש במזכרת בתיה, והסתכסך עם האיכרים. אויז קצף עליהם גם בן־יהודה, עד כדי התפרצות קיצונית נגדם, משום שסבר כי הצדק הוא תמיד הוא לצד רוטשילד ופקידיו, ובלעדיהם אין שום תקווה למושבות החדשות.

זמן קצר לאחר ביקורו הראשון של הברון רוטשילד במזכרת בתיה, באביב 1887, הגיע אליה בן־יהודה בחברת כמה מפקידי הברון, ובראשם מיכאל ארלנג'ר, שבא לביקור בארץ. הפמליה הנכבדה סיירה במושבה והוזמנה לארוחה חגיגת בבית הפקידות. בן־יהודה התמלא כעס על איכרי המושבה, בעת שהם העלו את בקשותיהם בפני ארלנג'ר והלה גילה כלפיהם יחס אדיב. הוא קרא לארלנג'ר ולפקידים: "הבה נלכה מפה, מעמק־עכור הלזה, אשר כל יושביו הם מחזירים על הפתחים [קבצנים], (בעטלער בלע"ז)". ואכן, ארלנג'ר ומלווי קמו ועזבו את הארוחה הדשנה, ונסעו לגדרה.

כשנה לאחר מכן פרץ פולמוס השמיטה הראשון. בן־יהודה, כידוע, היה מתומכיו הגדולים של פתרון הלכתי שיאפשר לאיכרים לעבד את שדותיהם בשנת השמיטה תרמ"ט (1888/89). הוא העמיד את הצבי שלו לטובת הרעיון, וכל מי שהתנגד לו זכה להתקפות עזות. כשהושג הפתרון ההלכתי ורוב איכרי המושבות נענו לו, חגג בן־יהודה את ניצחונו. איכרי מזכרת בתיה נמנו עם המעטים שלא הסכימו בשום אופן לעבוד בשנת השמיטה. במהלך אותה שנה הם לא נזכרו כמעט בעיתונו, ונראה שהוא הטיל עליהם חרם תקשורתי.

גם בשנים שלאחר מכן, בעת שהיו מסוכסכים עם פקידי הברון שתבעו מהם לנטוע כרמים במקום לזרוע דגנים, תמך בן־יהודה בפקידי הברון ולא באיכרים. מאוחר יותר, משנרגעו הרוחות, זכר להם את חסד נעוריהם החלוציים וחזר לכתוב עליהם בצורה אוהדת. יש להזכיר עוד אפיזודה, מתקופה מוקדמת. כשהתברר לבן־יהודה כי

(פרווה שהפשיטו משועל), וכל מיני [...] פרפרים אדמדמים וורודים ואפורים [...] נקוטים בסיכים אל לוחות עץ דקים". ייתכן שישנם פרפרים צבעוניים כאלה בעולם הטבע, אבל אצל חמדה הם מופיעים בצבעים אלה דווקא, כיוון שבן יהודה יצר שתי מילים אלה לראשונה; מילים שמעולם לפני כן לא היו בסולם הצבעים העברי. הכיצד? על משקל הצבעים, משקל פֻעול (אדום, ירוק, כחול), בן־יהודה שאל את פרח ה"נֶרְד", ממנו שקל את ה"נֶרְד", ומן ה"אֶפֶר" שקל את ה"אפור". לכן בסיפורים של חמדה בן־יהודה רוב השמלות, הרדידים והמטפחות הם בוורוד ובאפור (וכך גם הפרפרים).

אי אפשר לנו בלי מדור ה"אפנה" שחמדה יזמה וכתבה (תחת השם "שושנה לבנה"), "שגם האדונים קוראים את האפנה". "אפנה", כידוע, היא מילה שבן יהודה חידש לכבודה ועבורה מהמילה "מוד", שתרגומה מאנגלית "צורה", "אופן", ומכאן "אפנה". יש לציין כי ברשימות אפנה שונות לא הצלחתי למצוא את פשר המילים במילון של בן־יהודה, ואולי אלה הם חידושיה של חמדה למושגים אפנתיים (כמו "שמלה דורכת", שיש לשער כי זו "שמלת רחוב" או סוג של צמר שהיא מכנה בשם "צמר רוכבת", וכמובן "קצירה" שזו הצעה עברית שלה לשמלת עבודה בשדה ובכרם, וראו יוסף לנג בספרו **דבר עברית! חיי אליעזר בן־יהודה**). והנה ברשימה זו, שעניינה כאמור לבני הנשים, מציגה חמדה, פרט למילים העלומות, אפנה חדשה שעניינה גם העברית. וכך אנו קוראים שם: "החלו מחדש לעשות לבנים רקומים [...] ובאמת הרבה יותר יפים הפרחים, העטרות והקסקסים הבולטים על בד דק, מאשר רוב התחרים – הפשוטים והמזוייפים. [גם אֶת] השם – טוב לרקום כולו, ולא [רק] ראשי תיבות כאשר רקמו עד כה. ובזה [יש] דבר חדש לגמרי: בנות עמנו התחילו לרקום את שמותיהן על לבניהן באותיות עבריות!" (וכאן מופיע סימן קריאה גדול).

ובאשר לסגנון הספרותי הבן־יהודאי. בן־יהודה מעולם לא ערך משנה סדורה של התאוריות הספרותיות שלו, אלא פרסם סדרת מאמרים (בעיקר בשנים 1888–1889), ובהם שרטט קווי יסוד לספרות הארץ־ישראלית לעתיד לבוא, הנבדלת מן הספרות העברית במזרח אירופה ומנוגדת לה. הצייוני הראשון והעקרוני שלו היה: לחדול לכתוב ספרות בסגנון נשגב של נביאים ומלאכים, ולהתחיל לכתוב בלשון בני אדם: "סגנון של שני בשר ודם פשוטים, המשותחים איש את רעהו אודות עניינים פשוטים... ענייני העולם הזה". בניגוד לסופרי ההשכלה והתחייה באירופה, הסופרים בארץ ישראל, וביניהם גם חמדה בן־יהודה, לא כתבו מליצות ולא ניסו להתמודד גבוהה גבוהה עם עניינים ברומי של עולם. חמדה עוד הרחיקה לכת, ורוב סיפוריה עוסקים בִּפְקָטִי ובאישי, והכול תוך כדי הלך רוח אמוציונלי הולך וגובר.

חמדה הותקפה בשל האמוציונליות היתרה והשופעת בסיפוריה, אבל היא התכוונה לכך במודע, כי גם העמדה הפואטית הזאת הייתה חלק מה"סגנון החדש" נוסח בן־יהודה, ואשר עליו הצביע במאמר שלו על כתב העת החדש **השילוח** (1897). ואכן, רוב סיפוריה של חמדה בן־יהודה הם "השתפכות נפש על הדר הטבע ונועם האהבה". כך לגבי חושניות האהבה וכך לגבי התפעמות הנוף: לא רק בין נופי המושבה, אלא גם בנופים בדויים של מדבר ובנופים של ים סוער ושל סירת אהבה מיטלטלת בין יפו לחדרה.